

TÜRKİYE'DE İLK KADAVRA TEMİNİ VE DİSSEKSİYON ÇALIŞMALARI İLE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Ozan TURAMANLAR^{1*}

¹*İzmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Medicine, Department of Anatomy, 35620, İzmir, Türkiye*

Özet: Anatomi eğitiminin en temel özelliklerinden biri, doku ve organların şekilleri, boyutları ve birbirleriyle olan komşuluk ilişkileridir. Bu özellikleri karşılayan en önemli eğitim aracı da kadavralardır. Kadavra temini ve disseksiyon eğitimi, özellikle ilk yapılan dönemlerde ve birçok ülkede sorun olmuştur. Bunun en önemli sebepleri dini anlayış ve toplumsal önyargılar olmuştur. Avrupa'da insan üzerinde ilk disseksiyon uygulamaları 14. yüzyılda başlamış olmasına rağmen Avrupa'daki bilimsel ilerlemelerin etkisi, ancak 17. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı topraklarında hissedilmeye başlanmıştır. 1841 yılı ülkemizde kadavra disseksiyonu için önemli bir yıl olmasının nedeni dekan Dr. Bernard ve anatomist Dr. Spitzer'in ısrarları, Hekimbaşı İsmail Efendi'nin çabaları sonucunda Sultan Abdülmecid'in fermanı ile kadavra disseksiyonu ilk olarak Dr. Spitzer tarafından Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de gerçekleştirilmesidir. 19. yüzyılın başından bu yana kadavra temini ve disseksiyon çabaları, farklı zaman dilimlerinde farklı sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Son otuz yılda hızla artan tıp fakültesi ve tıp öğrenci sayıları ile kadavra başına düşen öğrenci sayısı dramatik şekilde bir artış göstermiştir. Bu durum, tıp eğitim kalitesini düşürebileceği ve mezuniyet sonrasında iyi hekimlik uygulamalarını etkileyebileceği aşikardır. Unutulmamalıdır ki "Kadavra bir tıp öğrencisinin ilk hastası ve en etkili hocasıdır".

Anahtar kelimeler: Anatomi, Kadavra, Disseksiyon, Tıp tarihi

The First Cadaver Procurement and Dissection Studies in Türkiye and Their Reflections on Today

Abstract: One of the most basic features in anatomy teaching is the shapes, sizes and neighborhood relationships of tissues and organs. The most important educational tool that meets these features is cadavers. Providing cadavers and dissection training has been a problem in many countries, especially in the first periods. The most important reasons for this were religious understanding and social prejudices. Although the first dissection practices on humans began in Europe in the 14th century, the impact of scientific advances in Europe only began to be felt in the Ottoman lands in the 17th century. The reason why 1841 was an important year for cadaver dissection in our country is that, as a result of the insistence of dean Bernard and anatomist Spitzer and the efforts of Hekimbaşı İsmail Efendi, cadaver dissection was first carried out by Spitzer at Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, with the decree of Sultan Abdülmecid. Since the beginning of the 19th century, cadaver procurement and dissection efforts have had to face different problems in different time periods. With the rapidly increasing number of medical faculties and medical students in the last thirty years, the number of students per cadaver has increased dramatically. It is obvious that this situation may reduce the quality of medical education and affect good medical practice after graduation. It should not be forgotten that "Cadaver is a medical student's first patient and most effective teacher".

Keywords: Anatomy, Cadaver, Dissection, History of medicine

*Sorumlu yazar (Corresponding author): İzmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Medicine, Department of Anatomy, 35620, İzmir, Türkiye

E mail: ozanturamanlar@hotmail.com (O. TURAMANLAR)

Ozan TURAMANLAR <https://orcid.org/0000-0002-0785-483X>

Gönderi: 24 Ekim 2023

Kabul: 28 Kasım 2023

Yayınlanma: 15 Ocak 2024

Received: October 24, 2023

Accepted: November 28, 2023

Published: January 15, 2024

Cite as: Turamanlar O. 2024. The first cadaver procurement and dissection studies in Türkiye and their reflections on today. BSJ Health Sci, 7(1): 50-54.

1. Giriş

Anatomi eğitiminin en temel özelliklerinden biri, doku ve organların şekilleri, boyutları ve birbirleriyle olan komşuluk ilişkileridir. Bu özellikleri karşılayan en önemli eğitim aracı da kadavralardır. Kadavra temini ve disseksiyon eğitimi, özellikle ilk kez yapılan dönemlerde ve birçok ülkede sorun olmuştur. Bunun en önemli sebepleri dini anlayış ve toplumsal önyargılar olmuştur. Avrupa'da insan üzerinde ilk disseksiyon uygulamaları Mundino tarafından Bologna'da 1315 yılında başlamıştır. Avrupa'daki bilimsel ilerlemelerin etkisi ancak 17. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı topraklarında hissedilmeye başlanmış, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan

hekimlerin bilgi birikimlerini ve tecrübelerini yansıtmaları sonucunda bu topraklardaki Batı tarzı tıp anlayışının öncü basamağını oluşturmuştur (Maskar, 1976; Elçioğlu, 1990).

M.S 200-1500 arası dönemde ve özellikle M.S. 312'den sonra Hristiyanlık egemen bir din haline geldikçe bir takım engellemeler ve zorlamalar sonucunda bilimin rotası İslam coğrafyası üzerine kaymış ve İbni Sina, İbni Rüşd gibi İslam Medeniyet Çağını oluşturan bilim insanları yetişmiştir. Osmanlı topraklarında teşrih ile ilgili ilk basit tanımlamalar Hacı Paşa'nın Teshîl adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Bundan sonra Şerefeddin Sabuncuoğlu, Ahî Çelebi, Şemseddin-i İtâkî gibi alimlerin eserlerinde de anatomik bilgiler ve

anatominin önemine yer veren ifadeleri bulunmaktadır. İbni Sina'nın "Tıp ve Teşrih bilmeyen güçsüzdür" ve İbni Rüşd'ün "Teşrih yapan Allah'ına yaklaşıır" sözlerinden de anlaşıldığı gibi anatomiye ve dolayısıyla disseksiyona yapmış oldukları atıflarla disseksiyonun resmi kayıtlardan önce de yapılageldiğini düşündürmektedir. Kaldı ki, Kâtip Çelebi'nin 1672 yılında yazmış olduğu bir eserinde "Astronomi ve Anatomi bilmeyenin Tanrı anlayışı yetersizdir" cümlesi ile anatominin değerini yüceltmesi boşuna değildir. 17. yüzyılda yaşamış olan Hekimbaşı Emir Çelebi'nin "Kitab el-Muhtasar fi't-Tıb" adlı eserinde, "Tabiplere öğütler" başlığı altında yazdığı yazısında disseksiyonun gerekliliğini vurgulaması, disseksiyon uygulamaların dini ve sosyal çekincelerle başlayamadığı daha o yıllarda bile yenilikçi ve değişimin habercisi niteliğindedir. Buna benzer şekilde Hekim Abbâs Vesîm Efendi'nin "'Düstür-ül Vesim" başlıklı eserinde de teşrihin öneminden bahsedilmiştir (Akıncı, 1972; Kahya, 2011; Öztürk ve Elçioğlu, 2012; Atlı, 2021). Ülkemizde modern anlamda ilk tıp fakültesi 1827 yılında kurulmuş olmasına rağmen, öncesinde Rum Tabiphanesi ve 1806'da da Kasımpaşa'da açılan Tersane Tıbbiyesi, Tıphâne ve Cerrâhhane-i Amire gibi tıp eğitimini bir çatı altında verme girişimlerinde bulunulmuştur. Burada okuyan öğrencilerin bilgilerini arttırmak üzere kimsesizlere ait kemiklerin, tersane zindanında ölen esirlerin veya mahkûm cesetlerinin disseksiyon için kullanılabilceği yönünde resmi olarak karara bağlanması ve bu okulların açılma girişimleri, yeniliğin ve değişimin öncü adımları olarak değerlendirilebilir (Akıncı, 1972; Çelik, 2008; Öztürk ve Elçioğlu, 2012).

1807 tarihli bir mal teslim vesikasında Sultan Süleyman Han Hazretleri'nin Camii Şerifleri civarında bulunan Tıp Medresesi içindeki odalardan birisinin boşaltılarak saklanması uygun görüldüğü malzemeler arasında bir adet anatomi kitabı, büyük ve küçük insan iskeletinin yanında 1 adet testere, 1 adet bıçak, 3 adet cerrahi alet takımı, 1 adet mikroskop gibi disseksiyon için kullanılan aletlerin varlığı, otopsiye izin verilen 1841 tarihinden yaklaşık 35 yıl öncesi için dikkat çekicidir (Kazancıgil, 1991).

Dini açıdan tartışılan otopsi ve kadavra eğitimi meselesi, 1827 yılında açılan Tıphane-i Amire ile birlikte rüzgârı tersine çevirmiş ve olabilirliği sorgulanır hale gelmiştir. Aynı zamanda 14 Mart'ta açılan Tıphane, geleneksel tıptan kopuş ve modern tıba yönelişin simgesi haline geldiği için 1919 yılından beri tıp bayramı olarak kutlanmaktadır. Kuruluşunun ilk yıllarında disseksiyon yapılamadığı için anatomi dersleri planşlar, resimler ve kemikler üzerinden anlatılmaktaydı (Mesut ve Taşkınalp, 2021). 1836 yılında Tıphane, Galatasaray'a taşınmış ancak eğitim kadrosu yetersiz olduğu için Avrupa'dan öğretmen çağırılması söz konusu olmuştur. Bu girişimde Dr. Bernard başı çekmiş ve hatta modernleşmenin Dr. Bernard'ın gelişiyle başladığı öne sürülmüştür. Dr. Bernard, anatomi eğitiminin Batıdaki tıp eğitimi şartlarında olması gerektiğini savunmuş ve derslerin ölüler üzerinde işlenmesi, dolayısıyla kadavra temini

üzerinde yoğunlaşmıştır (Şehsüvaroğlu, 1952).

1841 yılı ülkemizde kadavra disseksiyonu için önemli bir yıldır zira dönemin dekanı Dr. Bernard ve anatomi derslerini vermek üzere Viyana'dan gelen Dr. Spitzer'in ısrarları, Hekimbaşı İsmail Efendi'nin çabaları sonucunda Sultan Abdülmecid'in fermanı ile kadavra disseksiyonu ilk olarak Dr. Spitzer tarafından Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de gerçekleştirilmiştir (Mesut ve Taşkınalp, 2021). Anatomist Spitzer, kadvraların uygun yerlerde saklanması için Galatasaray'daki yeni Teşrihhaneyi zenginleştirmek ve kadvraların bozulmalarını geciktirmek için de kimyasal maddeler aracılığıyla bazı vücut bölgelerinin korunmasını sağlamak için çalışmıştır (Kâhya, 1979).

1842- 1843 döneminde yalnızca esir ve köle cesetlerinin kullanılması şartı ile deskriptif anatomi dersleri için balmumundan yapılmış kadvralar yerine mahkûm cesetleri kullanılmaya başlanmış olsa da eğitim için yeterli sayıya ulaşmadığı ve hiç kadın kadavra bulunmadığından dolayı istenileni verememiştir (Yıldırım, 2019). Tıphane nazırı ve devrin hekimbaşısı olan Abdullah Efendi'nin kadavra temini konusunda yaşanan zorlukları paylaştığı dönemin Kaptan-ı Deryası Talat Paşa da, cesetlerin Tersane Tomruğundan temin edilebileceğine dair söz vermiştir. Ancak bir müddet sonra Tersane Tomruğundan vazgeçilerek esir pazarlarından ceset sağlanmaya çalışılmış, esir pazarlarının kaldırılmasıyla da kadavra temini tekrar sorun haline gelmiştir. Daha sonra kadavra temini, belli bir ücret karşılığı ölen zenci, cariye ve çocuklar olmak üzere doğrudan esircilerden elde edilmiştir. Sağlanan kadvraların halkın haberi olmadan temini konusundaki hassasiyet, vesikalardan anlaşılmaktadır. Gerçi yapılan ilk disseksiyon kafa travmasına bağlı olarak vefat eden bir Müslümana ait olduğu belirtilmiştir. Başka bir yayında ise ilk disseksiyonun Avusturya Hastane'sinde ve Hırvat bir şahsa yapıldığı bilgisi verilmektedir. Önce müslüman olmayanların sonra da müslüman olup hapisanede ölen mahkûmların cesetleri kullanılarak kadavra sayısı arttırılmaya çalışılmış hatta 1846 tarihinde iki kadının disseksiyonları yapılarak bu konudaki eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Nitekim Avrupa'da da ilk başlarda kadavra olarak suçlu kişilerin cesetleri kullanılmış hatta 16. yüzyıllara kadar kadvradan en iyi şekilde verim elde etmek adına infazların anatomistlerin önerdikleri şekilde yapılması uygun görülmüştür (Akıncı, 1972; Kâhya, 1979, Şehirli, 2001; Öztürk ve Elçioğlu, 2012).

Bu dönemdeki yeniliklerinden biri de 1849 tarihinde yayına başlayan Vakayi-i Tıbbiye ve Fransızca olarak basılan Gazette Médicale de Constantinople adlı iki bilimsel tıp dergisidir. Derginin içeriğinde özellikle otopsi ve disseksiyon uygulamalarını içeren yazıların zenginliği, disseksiyon uygulamalarının önemini, sıklığını ve niteliğini arttırmış olabilir (Sarı ve ark., 2007).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki zor şartlarda, kadavra eksikliği ve buna bağlı olarak disseksiyon yapılmamasını o dönemin öğrencisi olan

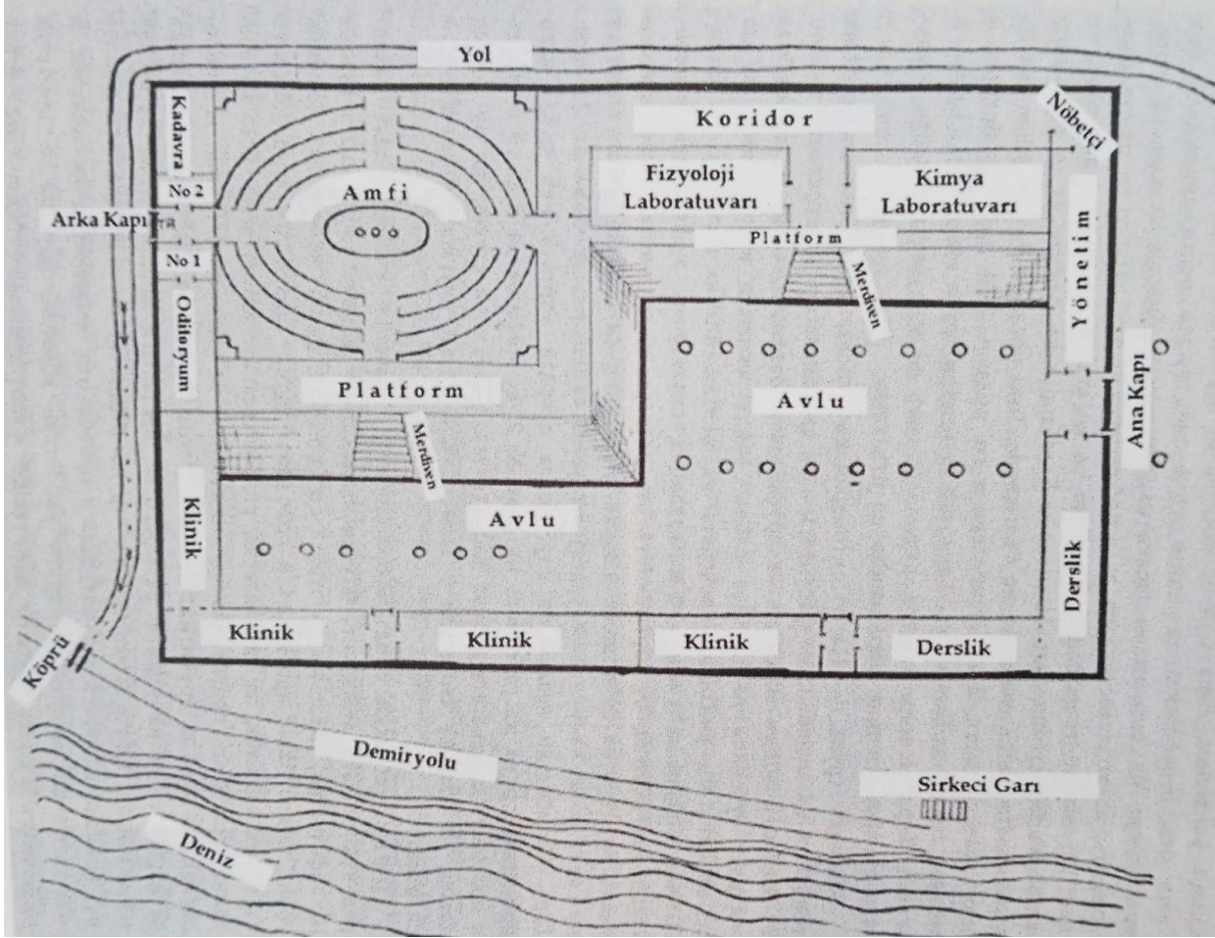
tabiplerin anı kitaplarından anlaşılmaktadır. Bunlar içinde Bulgar asıllı olan Hristo Stambolski'nin anı kitabının içeriğinde, 1863 yılında tıp öğrencisi iken kadavra eksikliğini ve kadavra teminin zorluklarının geçtiği yazısında şu ifadelerle yer vermiştir:

"...kadavra yokluğu ve mektep müdüriyetinin kadavra temini konusundaki vurdumduymazlığı, anatomiye temelden öğrenme arzusu önünde bir engele dönüşüyordu."

"...şimdiki nazırın azledilmesinden sonra anatomi için bol sayıda kadavranın temin edileceği umuduyla bana bu fikri aşılmaştı. O sıralarda nazıra rağmen tımarhaneden

bir kadavra getirilmişti; bu iki buçuk yıldan bu yana tesadüfen getirilen iki kadavradan biriydi." (Stambolski ve Mevsim, 2018).

Stambolski'nin kitabından da anlaşıldığı gibi her ne kadar padişah fermanı olsa da zamanın nazırının, kadavra temininden ziyade yurtdışından karton modeller satın alarak kadavra sorununu modellerle geçiştirmeye çalışması, tıp öğrencilerini, Hristiyan ve Yahudi mezarlıklarından çıkarttıkları yeni gömülmüş cesetler veya ceset parçalarını gizlice mektep amfisine taşıyarak sorunu kendi yöntemleriyle çözme sonucunu doğurmuştur (Şekil 1).

Şekil 1. Tıbbiye-i Adliye-i Mülkiye'deki teşrihanenin Hristo Stambolski tarafından çizilen krokisi (Stambolski ve Mevsim, 2018).

1886 yılında tıp fakültesinden mezun olan Ord. Prof. Dr. Cemil Topuzlu da hatıralarını yazdığı eserinde, tıp fakültesindeki eğitim sürecinde kadavra eksikliğini ve yaşanan zorlukları şu ifadelerle belirtmiştir: "Mesela bizim sınıf uygulama yapmak için topu topu dört kadavra bulmuştu. Sınıf çavuşu olduğum için bunlardan biri üzerinde ben çalıştım. Öteki üç kadavra ise yüze yakın talebenin eline düşmüştü. Düşünün, bir senede o kadar kalabalığın üç kadavra üzerinde teşrih yapmasını...Bunun için o zaman mektepten çıkanlar arasında hakkıyla iyi teşrih görenler pek nadirdi." (Topuzlu, 2022).

Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam'ın 1888-1903 yılları arasındaki tıp eğitimi anlayışını ve yaşadıklarının

anlatıldığı "Nasıl Okudum?" başlıklı anı kitabında kadavra temini, saklanması ve eğitimde anatominin yerini içeren kısımları şöyledir:

"Anatomi için senede bir veya iki kadavra gelirdi. Teşrihhane dediğimiz disseksiyon yeri mektebin arka ucunda on, on beş ayak merdivenle çıkılan pek harap bir bina idi.

"...Kadavra masa üstünde günlerce kalır, şişer, kokuşur, yemyeşil bir renk alırdı. Üstüne leş sinekleri üşüşürdü. Fena halde kokardı."

"...Biz esas itibariyle anatomiye kadavra başında değil, hocalarımızın takririnden, kitap ve resimlerden öğrenirdik." (Sağlam, 1991).

Sağlam'ın da yazılanlardan anlaşılacağı üzere, Sultan Abdülmecid'in fermanı üzerinden yaklaşık 50 yıl geçmesine rağmen kadavra ile ilgili sorunların devam ettiği anlaşılmaktadır.

1870'li yıllardan itibaren başlayan süreçte, ülkemizde modern anatominin kurucuları arasında gösterilen Hasan Mazhar Paşa ve onun öğrencisi ve aynı zamanda ülkemizdeki ilk tahnit uygulayıcısı olan Ord. Prof. Dr.

Nurettin Ali Berkol'un yurt dışı deneyimleri ile kadavranın anatomi eğitiminde olmazsa olmaz bir zorunluluk olduğunu kendi dönemlerindeki kürsülerine aşılmasına olanak vermiştir (Turamanlar ve ark., 2012; Turamanlar ve Uluçam, 2016). Böylece imparatorluğun son dönemleri ile Cumhuriyet'in ilanından sonra geçen uzun bir dönem içinde kadavra, tıp eğitiminin bir sembolü haline gelmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de kadavra başında çekilmiş bir fotoğraf. (<https://www.girgin.org>).

19. yüzyılın başından bu yana kadavra temini ve disseksiyon çabaları, farklı zaman dilimlerinde farklı sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. 1940'lı yıllardan sonra üniversite sayısının artışa geçmesi, 1990'lı yıllarda ivme kazanması ve 2000'li yıllarda özel üniversiteler ile sayının oldukça artmasıyla ülkemizde 2022 yılı itibarıyla 118 Tıp Fakültesi ve yaklaşık 112 bin tıp fakültesi öğrencisi eğitim görmektedir (Odabaşı, 2023). 2013 yılı itibarıyla ülkemizde yapılan bir araştırmada kadavra başına düşen öğrenci sayısının 261 olduğu tespit edilmiştir (Şeker ve ark., 2013). Günümüzde kadavra temini yasal düzenlemeler ile bağış, sahipsiz ölümler ve kadavra ithali şeklinde üç yoldan sağlanabilmektedir. Buna karşın ülkemizde hızla açılan tıp fakülteleri ve yerleştirilen fazla sayıda öğrenci ile birlikte kadavra başına düşen öğrenci sayısının oldukça artması, kadavra ile yeterince eğitim yapamayan öğrencilerin staj dönemlerinde zorlanabileceği ve mezuniyet sonrasında iyi hekimlik uygulamalarını etkileyebileceği aşikardır. Unutulmamalıdır ki;

Kadavra bir tıp öğrencisinin ilk hastası ve en etkili hocasıdır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkı yüzdesi aşağıda verilmiştir. Yazar makaleyi incelemiş ve onaylamıştır.

	O.T.
K	100
T	100
Y	100
VTI	100
KT	100
YZ	100
KI	100
GR	100

K= kavram, T= tasarım, Y= yönetim, VTI= veri toplama ve/veya işleme, KT= kaynak tarama, YZ= Yazım, KI= kritik inceleme, GR= gönderim ve revizyon.

Çatışma Beyanı

Yazar bu çalışmada hiçbir çıkar ilişkisi olmadığını beyan etmektedirler.

Kaynaklar

- Akıncı S. 1972. Türkiye'de ve dünyada teşrih. Hayat Tarih Mecm, 4: 65-66.
- Atlı, HH. 2021. Klasik Osmanlı tıbbının XVII. yüzyıl temsilcisi: Hekimbaşı Emir Çelebi'nin hayatı ve eserleri. Kırıkkale Üniv Sosyal Bilim Derg, 11(1): 97-111.
- Çelik Y. 2008. XIX. Yüzyılda Osmanlı'da anatomi eğitimi ve kadavra temininde yaşanan sorunlar. Tarih Derg, 48: 47-63.
- Elçioğlu Ö. 1990. Osmanlı imparatorluğu'nda anatomi öğretimi. Dirim, 56: 179-184.
- Kahya E. 2011. Teşrih. TDV İslâm Ansiklopedisi, 40: 573-575.
- Kâhya, E. 1979. Bizde disseksiyon ne zaman ve nasıl başladı? Belleten, 172: 739-759.
- Kazancıgil A. 1991. XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda

- anatomi. Özel Yayınlar, İstanbul, Türkiye, ss: 102.
- Maskar U. 1976. İslam'da ve Osmanlılarda otopsi sorunu üzerine bir etüd. İstanbul Üniv Tıp Fak Mecm, 39: 286-301.
- Mesut R, Taşkınalp O. 2021. Anatomi tarihçesi. Editörler Ertin H, Salduz A, Salduz ZİY. Tıp dallarındaki gelişmelerin tarihi. Betim, İstanbul, Türkiye, ss: 812.
- Odabaşı O. 2023. Türkiye tıp fakülteleri 2023. STED/Süreklî Tıp Eğitimi Derg, 32: 1.
- Öztürk H, Elçioğlu Ö. 2012. Osmanlı Devleti'nde anatomi çalışmaları üzerinde bir değerlendirme. Türkiye Klin J Med Ethics, 20(3): 170-178.
- Sağlam T. 1991. Nasıl okudum. Nehir Yayınları, İstanbul, Türkiye, ss: 156.
- Sarı N, Altıntaş A, Başağaoğlu İ, Özaydın Z, Doğan H, Ülman YI, Dinç G, Hot İ. 2007. Tıp tarihi ve tıp etiği ders kitabı. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, Türkiye, ss: 281.
- Stambolski KT, Mevsim H. 2018. İmparatorluğun zor yılları: bir Osmanlı hekiminin anılarıyla, 1858-1878. Kitap Yayınevi, İstanbul, Türkiye: ss: 404.
- Şehirli, Ü.S. 2001. Disseksiyon ve anatomi eğitiminde etik. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Türkiye, ss: 72.
- Şehsüvaroğlu BN. 1952. Bizde anatomi öğretimine dair. İstanbul Üniv Tıp Fak Mecm, 15 (1):402-404.
- Şeker M, Şendemir E, Malas MA, Uysal İ, Denk CC, Şehirli SÜ, Sarıkcıoğlu L. 2013. Türkiye'de kadavra sorunu ve çözüm önerileri. Türk Anatomi ve Klinik Anatomi Derneği, İstanbul, Türkiye, ss: 34.
- Topuzlu C. 2022. İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet devirlerinde 80 yıllık hâtıralarım. Halk Kitabevi, İstanbul, Türkiye, ss: 304.
- Turamanlar O, Özen OA, Akçer S, Toktaş M. 2012. Modern anatominin kurucularından Hasan Mazhar Paşa. Kocatepe Tıp Derg, 13: 123-128.
- Turamanlar O, Uluçam E. 2016. Türkiye'de ilk tahnit yönteminin uygulayıcısı: Nurettin Ali Berkol. Lokman Hekim Derg, 6(2):94-99.
- Yıldırım N. 2019. Tıphâne-i Âmire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den İstanbul Tıp Fakültesi'ne. Betim Kitaplığı, İstanbul, Türkiye, ss: 344.